

KOOPERATİFLER, BELEDİYELER VE GIDA AĞLARI: TİRE SÜT KOOPERATİFİ ÖRNEĞİ

COOPERATIVES, LOCAL GOVERNMENTS AND FOOD NETWORKS: THE CASE OF
TIRE DAIRY FARMERS COOPERATIVE

Derya NİZAM BİLGİÇ

Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, İEU, FEF, ORCID: 0000-0002-2438-8818, deryanizam@yahoo.com

ÖZET

Bu çalışma kooperatifler ve belediyeler arasındaki iş birlikleriyle kurulan alternatif gıda ağlarının yeni formlarını Tire Süt Müstahsilleri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi üzerine yürütülen bir örnek olay incelemesine dayalı olarak analiz etmektedir. Araştırma için Tire’de yaşayan 220 süt üreticisinin katıldığı bir anket çalışması yürütülmüştür. Tire Süt Kooperatifi’nin ortaklarının sosyo-ekonomik yaşamındaki etkisi üzerine bir ampirik araştırma yürütmek küçük çiftçilik, kooperatifler ve tarım-sanayi arasında değişen ilişkiyi analiz etmek için de elzemdir. Tire Süt Kooperatifi özünde küçük çiftçilere “dikey entegrasyon” mekanizması sayesinde şirketler ve şirketlerin ölçek ekonomisiyle rekabet etme şansı veren bir kooperatif modeli olarak kurulmuştur. Fakat sonrasında yerel bölge dışındaki aktörlerle kurduğu sosyal bağ ve dayanışma ağları sayesinde piyasa gücünü arttıran bir kooperatif modeline dönüşmüştür. Kırsal üreticiler ve kentli tüketiciler arasında bağların kurulmasında ve güçlendirilmesinde güven, özgüven ve karşılıklı yardım gibi toplumsal değerleri içeren sosyal normlar önemli bir rol oynamıştır. Araştırmanın bulguları Tire Süt Kooperatifi’nin yerel kalkınmadaki başarısının ekonomik kazanımlardan daha ziyade kültürel aidiyeti pekiştiren ve topluluk oluşturan sosyal değer ve pratiklerle ilişkili olduğuna işaret etmektedir. Bu makalede Tire Süt Kooperatifi’nin girişimcilik faaliyetlerinin kırsal toplulukları ve kentli toplulukları bir araya getiren alternatif gıda ağları kurduğuna ve yerelde etkili siyaset yapabilmeyen imkânlarını geliştiren çeşitli sosyal inovasyon süreçlerine işaret ettiği iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tire Süt Kooperatifi, kırsal kalkınma, alternatif gıda ağları, kooperatif hareketi, topluluk oluşturma.

JEL Kodları: Q13, Q18

ABSTRACT

This paper analyzes new forms of alternative food networks constructed through partnerships and collaboration between farmers’ cooperative and municipal governments by focusing on a case study of the Tire Dairy Cooperative located in the Aegean province of Izmir, Turkey. For this research, 220 survey interviews were conducted with the cooperative members or non-member villagers living in this town. Conducting an empirical research on this cooperative and the impacts it creates on the socio-economic life of its members is crucial to analyze the changing relationship between small farmers, cooperatives and agro-business. The cooperative, in its origin, was established as a cooperative model giving the small farmers the change to compete with the corporations and their economies of scale through “vertical integration” mechanism. However, it evolves into a cooperative model increasing its market power through social ties and solidarity networks with extra local actors. The social norms including trust, confidence and mutual assistance played a great role in constructing and strengthening these ties between rural producers and urban consumers. Findings suggest that Tire Dairy Cooperative does not only revitalize the rural economy but also foster a sense of community, which encourages social values and practices based on innovation and social inclusion in rural countryside. These alternative food networks work as a social innovation in building networks linking urban consumers and rural producers, which in turn reshape new forms of making politics in local communities.

Kabul Tarihi /
Accepted: 30.06.2021

İletişim /
Correspondence:
Derya Nizam Bilgiç

Benzerlik Oranı /
Plagiasim: %4

Makale Türü/Article
Type: Araştırma
Makalesi/ Research
Article

Extended Summary

This paper analyzes new forms of sharing economy achieved through partnerships and collaboration between farmers' cooperatives and municipal governments, focusing on a case study of the 2500-member Tire Dairy Cooperative located in Tire in the Aegean province of Izmir, Turkey. For this research, 220 survey interviews were conducted with the cooperative members and non-members living in this town.

In Turkey, the agricultural cooperatives and unions were historically significant market actors in the formation and organization of the supply chain dominated by small farmers, but these were privatized during of neoliberal policy reforms in beginning of 2000s. Consequently, the cooperatives in Turkey faced serious problems with credit and input services that they could offer to the smallholders, who in turn faced a greater cost-price squeeze.

The increased trade liberalization effected cooperatives in different ways, thus changing their marketing strategies. Neoliberal reforms lead to deep changes in markets structures, governance and power relations in agricultural supply chains. Tire Dairy Cooperative is regarded as an effective cooperative model that has adopted to the neoliberal reform, and changing conditions, risk and problems it presents. While operate under conditions of increased competition, it became effective in sustaining food security, small farming and rural development. Conducting an empirical research on this cooperative and the impacts it creates on the socio-economic life of its members is crucial to analyze the changing relationship between small farmers, cooperatives and agro-business.

Although established 50 years ago, the Tire Dairy Cooperative has very recently been recognized as the most effective model for a cooperative, with increasing milk production, minimization of production costs, improvement in quality, cost effective processing, and production and marketing of diversified organic dairy products. In addition, it received an FAO award for the best rural development for initiating and sustaining new forms of innovative strategies, strengthening rural livelihoods and preventing migration from rural to urban areas. The cooperative sources fresh milk from its members, and provides agricultural machinery and equipment, feed, and fuel for tractors, and also trainings to improve quality in animal husbandry, animal feeding, milking and various other community development projects.

One important mechanism behind the achievements of the Tire Dairy Cooperative is the use of a contract farming scheme to develop sharing economies, conducted in cooperation with the Izmir Metropolitan Municipality. For the last decade, fresh milk has been purchased by the Municipality for distribution to more than 20 thousand students in 250 schools, and 125 underprivileged families with children aged 5 and under. Furthermore, the increased demand for the cooperative's products from urban middle classes in recent years has enabled the cooperative to market its products through the major supermarket chains in Izmir.

This study argues that Tire Dairy Cooperative could achieve the goals of community building and social inclusion in struggling with poverty. In other words, the struggle against poverty is involved at the collective level rather than individual level. The cooperative, in its origin, was established as a cooperative model giving the small farmers the change to compete with the corporations and their economies of scale through "vertical integration" mechanism. However, it evolves into a cooperative model increasing its market power through social ties and solidarity networks with extra local actors. The social norms including trust, confidence and mutual assistance played a great role in constructing and strengthening these ties between rural producers and urban consumers.

Findings suggest that the sharing economy works as a social policy tool in building networks linking urban consumers and rural producers, which in turn shapes sharing and collaborative culture, increases self-confidence, builds a cultural reputation, and fosters place

identity among locals in this rural region. By creating a link between urban consumers and rural producers, the sharing economy not only revitalizes the rural economy, but also fosters a sense of community, which further encourages social policies based on innovation and social inclusion in rural countryside.

1. GİRİŞ

Küçük üreticiler tarafından yetiştirilen yerel, geleneksel ve doğal gıdaları korumak ve bu gıdalara erişmek amaçlı kurulan tedarik ağlarının sayısı son yıllarda hızla artmıştır. Üretici ve tüketici arasında kurulan kısa tedarik zincirleri yerel gıdalar için alternatif pazarlama kanalları geliştirmiştir. Yerel ürünlere gösterilen ilgi arttıkça sınırları belli bir coğrafya üzerinde geleneksel ve yerel yöntemlerle üretilen gıdalar için niş piyasalar oluşmaya başlamıştır. Bu niş piyasalar kentli tüketicilere sadece territorial lezzet değil aynı zamanda politik bir lezzet sunmaktadır (Nizam ve Yenal, 2020). Kentli orta sınıflar arasında doğal ürünlere gösterilen ilgi sadece sağlıkla ilgili endişelerle sınırlı kalmamakta aynı zamanda ekolojik tahribat ve sosyal adaletsizliklerle ilgili endişeleri de taşımaktadır. Kentli tüketici gruplar yerel gıdalara talep göstererek şirketlere karşı küçük üreticiliği, endüstriyellemeye karşı geleneksel tarımı, fosil yakıtlarla çalışan teknolojilere karşı yerel kültür ve teknikleri korumayı hedeflemektedir. Kooperatifçilik alternatif gıda hareketleri çerçevesinde yeniden keşfedilmeye başlamıştır.

Kooperatiflerin küresel kapitalist gıda rejimine karşı alternatif bir rejim geliştirmek için sunduğu imkân ve kısıtlar hem akademik hem politik bir merakla tartışılmaktadır. Bir yaklaşıma göre kooperatiflerin neoliberal dönemde yeniden popülerleşmesi kapitalist dönüşüme karşı güçlenen bir toplumsal hareketin sonucudur ve toplumsal tahayyülün alternatif biçimde oluşması açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Diğer yaklaşım ise kooperatiflerin artan popüleritesini neoliberal politikaların kurumsallaştırdığı yönetim modelinin bir yansıması olarak görür. Diğer bir ifadeyle kooperatifler serbest piyasa ekonomisi politikalarının yaydığı verimlilik, girişimcilik gibi değerler etrafında kendilerini yeniden disipline etmektedir. Kooperatiflerin kapitalist sisteme özgü mülkiyet hukuku esasına dayalı bir kurum ya da örgütlülük olarak taşıdığı dönüştürücü güç teorik olarak tartışılırken kooperatifçiliğin hangi toplumsal temellere dayalı olarak sürdürülmesi gerektiği normatif düşüncenin gelişimine katkı sunmaktadır.

Tire Süt Kooperatifi alternatif gıda hareketleri ve kooperatifçilik odağında en çok incelenen ve irdelenen örneklerden biridir. Yürütülen çeşitli araştırmalar Tire Süt Kooperatifi'ni kır-kent arasında kurulan alternatif gıda ağlarına iyi bir örnek olduğunu savunmaktadır (Erzurumlu ve Acur, 2018; Kuş, 2015). Yerel yönetimler ve kooperatifler arasındaki iş birliğiyle oluşturulan başarılı bir yerel kalkınma modeli olduğu savunulmaktadır (Hacısüleyman ve Gülbahar, 2019; Yıldırım, 2017). Son dönemde olumlu eleştiriler olumsuz eleştirilere dönüşmeye başlamıştır. Tire Süt Kooperatifi'nin kapitalist gıda rejiminin neoliberal değer ve pratikler etrafında yeniden örgütlenen kooperatiflerden biri olduğuna dair söylemler ya da kooperatifin yönetsel açıdan yetersizliklerine işaret eden çalışmalar ağırlık kazanmaya başlamıştır (Işık ve Öztornacı, 2019; Şahin, 2019; Yıldırım 2019). Silaj üretimi nedeniyle Tire ovasının mono-kültür ekime dönüşmesi gündelik tartışmalarda en çok dile getirilen eleştirilerden bir tanesidir. Bu tartışmaların odağında çalışma İzmir'de yerel kalkınma, alternatif gıda ağları ve kooperatifleşme deneyimlerini Tire'de yürütülen saha çalışmalarından elde edilen bulgular çerçevesinde değerlendirecektir. Belediyeler ve kooperatifler tarafından yürütülen yerel kalkınma projelerinin yerel üreticilerin sosyo-ekonomik yaşamındaki etkileri üzerine ampirik bilgiler sunacaktır. İzmir'in kırsal bölgelerinde ikamet eden üreticilerin kooperatiflerden ve kooperatifleşmeden beklentilerini değişen ekonomik koşullar ve dönüşen toplumsal değerler, kültürel aidiyet çerçevesinde tartışmaya açacaktır.

Araştırmanın en temel bulgusu Tire Süt Kooperatifi'nin yerel kalkınmadaki başarısının ekonomik kazanımlardan daha ziyade kültürel aidiyeti pekiştiren ve topluluk oluşturan sosyal değer ve pratiklere ilişkili olmasıdır. Topluluk kavramı bu çalışmada

beraber çalışan/iş birliği yapan toplumsal gruplara işaret etmektedir Tire Süt Kooperatifi'nin standartlaşma, markalaşma ve niş pazar geliştirmek konusunda yürüttüğü girişimcilik faaliyetleri her ne kadar egemen gıda rejimini topyekûn dönüştürebilme konusunda çeşitli eleştirilere konu olsa da bu faaliyetlerin kırsal ve kentli toplulukları bir araya getiren dayanışma ağları kurduğuna ve yerelde etkili siyaset yapabilmeyen imkanlarını geliştiren çeşitli sosyal inovasyon süreçlerine işaret ettiği iddia edilecektir.

İlk bölümde Chayanov'un dikey entegrasyon kavramına odaklanılarak kooperatiflerin küçük üreticiler ve agro-sanayinin arasında bulunan bağımlılık ilişkisindeki rolüne dair kuramsal bir analiz sunulacaktır. İkinci bölümde tarımsal üretimde yaşanan neoliberal dönüşümün yeni kooperatifçilik deneyimlerini kır ve kentli gruplar arasında toplumsal ağlar geliştirmeye dönük bir sosyal inovasyon meselesi olarak ortaya çıkardığı aktarılacaktır. Üçüncü bölümde ise Tire'de süt üreticileriyle yürütülen anket çalışmasından elde edilen bulgular paylaşarak kooperatifin ortakların sosyal ve ekonomik yaşamına olan etkilerine dair bir analiz sunulacaktır. Dördüncü bölüm kooperatifler/belediyeler arasında gelişen iş birlikleriyle gelişen ve alternatif tedarik ağları kurmayı hedefleyen sosyal inovasyon süreçlerine odaklanacaktır. Bu bölüm çok-paydaşlı kooperatiflerin yerelde siyaset yapma koşullarını nasıl geliştirebileceğine işaret edecektir. Beşinci ve son bölüm araştırmanın temel argümanlarını özetleyecektir.

2. KOOPERATİFLER, KÜÇÜK ÜRETİCİLER VE DİKEY ENTEGRASYON

Chayanov'a göre ulusal kalkınma çerçevesinde tarımı modernize edebilmenin en iyi yolu kooperatifleşme sayesinde köylü çiftçiliğini planlı bir sosyalist ekonomiye entegre etmektir. Diğer bir ifadeyle, tarım köylü hanelerin korporasyonuna dayalı olarak geliştirilmeli ve kalkındırılmalıdır. Köylülerin kooperatifleşerek bağımsız bir sınıf olarak organize olabilmesi durumunda ortaya çıkan tarımsal üretim organizasyonunun diğer üretim formlarından teknik açıdan daha üstün olacağını savunmaktadır. Chayanov'un dikey entegrasyon kavramı kooperatiflerin tarımın endüstriyelleşme ve modernizasyon süreçlerinde oynadığı rolleri tartışmak açısından elzemdir.

Chayanov dikey ve yatay entegrasyon arasında bir ayrım yapar. Endüstride konsantrasyonun artması ve üretim ölçeğinin genişlemesinin temel formu yatay entegrasyondur. Küçük ve coğrafi olarak dağıntık işletmeler birleşir ve devasa bir üretim meydana getirir. Bu tekil işletmeler sadece ekonomik anlamda değil aynı zamanda teknik anlamda birleşmektedir. İnsan gücü ve mekanik gücü küçük bir fiziki alanda toplayarak üretim maliyetlerinde devasa bir düşüş yaşanır. Chayanov'a göre endüstride geçerli olan yatay entegrasyonu tarımsal üretimde sağlamak mümkün değildir. Temel argümanı tarımın yatay entegrasyon yerine dikey entegrasyonla kapitalistleşebildiğidir. Kooperatifleşme tarımın dikey entegrasyon sürecinin bir parçasıdır.

Goodman ve Redclift'e göre (1985) tarımın kapitalistleşme süreçleri Chayanov'un da işaret ettiği gibi dikey entegrasyon mekanizmalarıyla ilerlemektedir. Agro-sanayi tohum, zirai ilaç, gübre ve makine/ekipman gibi girdileri pazarlayarak çiftçilerin toprağı işleyerek elde ettiği değerinin büyük kısmını kendisine ait kılmaktadır. Doğal ve biyolojik süreçlerden dolayı tarımsal üretimin içinde barındırdığı risklerden uzak duran agro-sanayi söz konusu riskleri çiftçilerin omuzlarına bırakmaktadır. Agro-sanayinin küçük aile çiftçilerinin satın alabilecekleri orta ölçekli üretime uygun teknolojiler geliştirmesinin ardındaki tercih bu risklerle ilişkilidir (Brewster, 1950). Bu bulgu küçük aile çiftçiliği ve agro-sanayi arasındaki bir tür bağımlılık ilişkisine işaret etmektedir. Kısaca kooperatifleşmenin hız kazandırdığı dikey entegrasyon sayesinde küçük meta üretimi agro-sanayinin ve devletin himayesinde gelişebilmektedir.

Yıldırım (2017) geç kapitalistleşen ülkelerde tarım kooperatiflerinin kırsal kalkınmanın sağlanması ve yoksulluğun giderilmesi amacıyla devlet öncülüğünde organize edildiğini belirtmektedir. Ulusal kalkınmacı politikalar çerçevesinde tarım kooperatiflerine iliştilen temel işlevlerin küçük üreticilerin daha büyük birlikler olarak ulusal ekonomiye

katılabilmesini ve verimlilik/rasyonalite gibi ölçek artışının yarattığı imkanlardan yararlanabilmesini sağlaması olduğunu ifade etmektedir. Yıldırım'a göre (2017: 25) Türkiye gibi geç kapitalistleşen ülkelerin ekonomik büyüme süreçlerinde devletin müdahaleci tutum alması kooperatifleşme deneyimlerinin sermaye ve devletten bağımsız, özerk olarak gelişmesini engellemiştir.

Ulusal kalkınmacılık döneminde devlet vesayetinde korunan ve güçlenen kooperatifler neoliberal politikalar ardından serbest piyasanın içerdiği rekabet koşullarına uyum göstermek zorunda kalmıştır (Karadeniz, 2019). Özellikle tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin rekabet koşullarına uyum göstermekte zorlandığı ve şirketleşerek bu dönüşüme ayak uydurmaya çalıştığı söylenebilir. Devlet vesayetinin sonlanması ardından kimi kooperatifler bu yeni sürece uyum sağlayamayarak yok olurken (çözülürken) kimi kooperatifler otonomi kazanmıştır. Kimileri şirketleşerek örnek kalkınma modeli olarak anılmaya başlamışlardır. Türkiye'de tarımın ve kırsalın modernleşmesi görevini devlet vesayetinde yerine getiren tarım satış kooperatifleri ya tamamen şirketleşmiş ya da çözülmüştür. Serbest ticarileşme sürecinde bu görevi artık küçük ölçekli tarımsal kalkınma kooperatifleri girişimcilik temelinde, diğer bir ifadeyle serbest piyasa koşullarına dayalı olarak yerine getirmeye çalışmaktadır (Nizam ve Yenal, 2020). Bu sürecin önemli bir sonucu üretici, kooperatif ve hatta bölgelerin girişimcilik faaliyetlerine dayalı olarak birbirlerinden farklılaşmaları (ayrışma) olmuştur.

Özetle, Türkiye'de yapısal uyum ve serbest ticarileşme süreçlerinden dolayı tarımsal yapılarda ve ürün piyasalarında radikal değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler küçük meta üreticileri için çeşitli yeni zorluklar doğurmuştur. Bu zorluklar özellikle piyasaya erişim ve rekabet alanlarında gerçekleşmiştir. Serbest ticarileşme sürecinde ortaya çıkan bu zorluklara gıda güvenliğinin sağlanmasına dönük giderek önem kazanan kamusal ve özel standartlar da eklenmiştir. Piyasaların yapısı, tedarik zincirlerindeki iktidar ilişkileri ve yönetişime dair önemli sorularla karşılaşan kooperatiflerden bu sürece uyum gösterebilenler örnek alternatif modeller olarak analiz edilmektedir. Gıda güvenliğinin sağlanmasında, küçük üreticinin korunmasında ve kırsal kalkınma modelinin oluşturulmasında başarılı bir örnek olarak savunulan Tire Süt Kooperatifi'nin ortaklarının sosyo-ekonomik yaşamlarına olan etkisini ampirik veriler temelinde analiz etmek kooperatif, küçük üreticiler ve agro-sanayi arasındaki ilişkinin dönüşümünü anlamak noktasında önemlidir.

3. NEOLİBERALİZM, TOPLUMSAL AĞLAR VE SOSYAL İNOVASYON

1863 yılında kurulan günümüzdeki tarım kredi kooperatiflerinin temelini oluşturan Memleket Sandıkları ilk kooperatifleşme deneyimi olarak bilinmektedir. Ne var ki bu deneyim ne Cumhuriyet öncesi dönemde ne sonrasında tarımsal ve kırsal kalkınmada amaçlanan hedeflere yeteri ölçüde ulaşamamıştır. Atasagun (1977a) 1940'larda yazdığı bir makalede 1888-1929 yılları arasında zirai kredi kooperatiflerinin kurulması ve gelişmesine engel olan faktörleri tartışmaktadır. Atasagun'a göre temel problem köylülerin içtimai karakteriyle ilgili değil köylülere rehberlik edecek devlet adamları ve aydınlarının yetişmemiş olmasıyla ilgilidir. Kooperatiflerin kurulması ve gelişmesine engel olan diğer faktörleri nüfus azlığı, köylerin dağınık olması ve yetersiz ekonomik şartlar olarak sıralamaktadır.

Atasagun'a göre (1977b) kooperatifçilik gelişmediği için köylüler ortalama %50-80 ve hatta kimi zaman %90'lara ulaşan faiz oranıyla verilen murabaha kredilerine muhtaç olmaya devam etmiştir. Köylüler bu yıllarda üretim giderleri için harmanı sattıkları tüccarlardan murabaha kredisi ve gündelik ihtiyaçları için köydeki bakkal, şehirlerdeki manifaturacı ve esnaflardan harman borcu almaktadır. Tökin de (1977 [1934]) de Türkiye'de köy iktisadında toplumsal farklılaşma ve ayrışma süreçlerinin borçlanma ilişkileri üzerinden geliştiğine işaret etmektedir:

“Tirede mürabahacılar adamına göre ayda yüzde beşten yüzde on ikiye kadar, bazen haftada yüzde beş faiz alırlar. Tirenin meşhur bir tefecisi, “Bizim bir kuruluşumuz günde bir paraya işler” demiştir. Bu hesaba göre

nizami faiz senede 9 olduğu halde mürabaha faizi yüzde 900 demektir.”
(Tokin, 1977: 117).

1960’larda küçük üreticiler finansal kaynaklar açısından tüccar ve tefecilere bağımlıdır ve kapitalist sömürünün ilkel mekanizmalarına maruz kalmaktadır (Boratav,1969). Kooperatifler merkez hükümetler tarafından tüccar ve tefecilerin kayıt-dışı krediler piyasasındaki hakimiyetini kırmak, piyasayı düzenlemek ve korumacı politikalar uygulamak için kullanılmıştır. Devletin verdiği sübvansiyonlar sayesinde 1980’lere gelindiğinde küçük meta üretimi Türkiye’de büyük ölçüde egemen üretim formu olmuştur (Keyder, 1983).

1863 yılında kurulan günümüzdeki tarım kredi kooperatiflerinin temelini oluşturan Memleket Sandıkları sonrasında bilinen en eski kooperatif Aydın İncir Üreticileri Anonim Şirketi’dir. O dönemde kooperatiflerle ilgili bir mevzuat olmadığı için 21 Ağustos 1915 tarihinde anonim şirket olarak kurulmuştur. Bu anonim şirket bugün Tariş incir üreticileri satış kooperatifi olarak bildiğimiz kooperatifin temelini oluşturmaktadır. İzmir’de tröstlerinin egemen olduğu incir ticaretinde adil olmayan koşullara bir tepki olarak kurulmuştur. Tariş İncir Birliği örneğinde de gördüğümüz gibi emek hareketi olarak doğmasına karşı küçük aile üreticilerinin ulusal ekonomiye katılmasını sağlayacak devlet güdümündeki bir organa dönüşmüştür.

Küçük meta üreticilerinin egemen olduğu tedarik zincirlerinin kurulması ve yönetilmesinde tarım satış kooperatifleri ve birlikleri önemli rollere sahiptir. 2000 yılında özleştirilmeleri ardından tarım satış kooperatifleri uygun krediye ulaşmakta ve ortaklarına ayni-nakdi kredi temin etmekte ciddi sıkıntılarla karşılaşmıştır. Satış kooperatiflerinin özleştirilmesi çiftçiler için kredi ve girdi arasındaki bağlantıyı koparmıştır (Nizam, 2011). Tarım kredisi almak zorlaştıkça (Çiftçi Kayıt Sistemi- ÇKS ve ipotek sisteminin gelmesi) çiftçiler formel kredi piyasalarından dışlanmış ve enformel kredi ağlarına tekrar itilmiştir. Üreticiler ihtiyaç duydukları ayni ve nakdi kredileri yüksek faiz karşılığında ürününü sattıkları tüccarlardan tedarik etmektedir. Tarım satış kooperatiflerinin özleştirilmesi ardından tüccarların yerel piyasadaki güçleri yeniden artmıştır (İslamoğlu ve ark., 2008). Serbest ticarileşme politikaları küçük meta üretiminin kendini idame ettirebilmesini sağlayan geleneksel mekanizmaları yok ederken dünya piyasalarındaki fiyat baskısı altında rekabet etmek zorunda bırakmıştır (Keyder ve Yenal, 2011).

Neoliberal politikaların oluşturduğu yeni piyasa koşullarında küçük meta üretimini koruyabilen ve markalaşan tarımsal kalkınma kooperatiflerinin hikayesi kimilerine göre “girişimcilik”, kimilerine göre “kırsal dayanıklılık” örneği olarak değerlidir. Kırsal dayanıklılık kır sosyolojisi literatüründe son yıllarda sık dolaşıma giren bir kavramdır ve kırsal geçim kaynaklarının (toplumsal, kültürel, ekonomik, ekolojik) korunmasında elde edilen dayanıklılığın ancak tabandan yukarı gelişen bir deneyim süreciyle sağlanabileceğine işaret eder. Gürsoy ve Dodurka (2016: 54) çeşitli hibe destekleri için kooperatif ortaklığının şart koşulmasının aşağıdan yukarı bir ihtiyaç temelinde gelişmediği için başarısız kooperatifçilik deneyimleriyle sonuçlandığını belirtmektedir:

“KASDEP kapsamında kurulan bu kooperatifler aşağıdan yukarı bir ihtiyaç şeklinde değil, sadece kredi desteği şartlarını yerine getirmek için bir nevi yukarıdan aşağı kurulmuştur. Her türlü ödeme döngüsünü üreticinin koşullarına uygun, her türlü desteğini ortakların giderlerini azaltacak şekilde düzenleyen başarılı Tire Süt Kooperatifi’nin aksine, faizsiz kredi karşılığında hayvan verdikten sonra kooperatifleri kendi başlarına bırakan, herhangi bir teknik destek ya da eğitim sağlamayan, pazara erişim sorunuyla ilgilenmeyen KASDEP’in neden başarısız olduğunu anlamak çok da zor değildir.”

Kırsal kalkınma alanında yürütülen küresel politikalar korumacı ve müdahaleci yaklaşımlardansa kendi kendine yardım (*self-help*) kültürünü teşvik etmektedir (Onitsuka ve Hoshino, 2018: 124). Anthopoulou vd. (2017) kırsal dayanıklılık anlatısının neoliberal

politikaların meydana çıkardığı koşullara adaptasyonda kırsal bölgelerin sahip olduğu kapasiteyi (potansiyel-performans) anlama şeklimizi dönüştürdüğünü vurgulamaktadır. Bu yeni düzende kır geri kalmışlığın bir simgesi olmaktan daha çok bir girişimcilik alanı olarak dönüşmüştür.

Fonte ve Cucco (2017) yerel toplulukları güçlendirmek amaçlı kurulan alternatif gıda ağlarının sosyal sorumluluk ilkesine dayalı bir girişimcilik meselesi olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Alternatif gıda ağları üretici ve tüketicileri kısa tedarik zincirlerinde buluşturarak üreticilerin gelirlerinin artmasını ve onları küresel piyasadaki ezici rekabetin yıkıcılığına karşı korumayı amaçlamaktadır. Küçük üreticilerin kültürel ve ekolojik çeşitliliğe dayalı olarak sürdürdüğü tarımsal üretim geleneğinin mevcut birçok toplumsal soruna (ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel) çözüm geliştirdiği savunulur.

Alternatif gıda ağları kır ve kentli gruplar arasında yeni ağlar örmektedir. Bu yeni ağlar endüstriyel tarım modelinin yarattığı ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel sorunlara karşı ortak mücadele edilmesini sağlayan yeni toplumsal ilişki ve etkileşim pratikleri kurmaktadır. Mevcut toplumsal sorunları çözümünde ortak hedeflere ulaşabilmek için toplumsal ilişkilerin (söylem ve pratiklerin) yeni yöntemlerle organize edilmesi gerektiğine işaret eden süreçler sosyal inovasyon kavramıyla açıklanmaktadır (Mumford, 2002). Bu bağlamda çalışma Tire Süt Kooperatifi'nin girişimcilik deneyiminin sadece teknik/teknolojik inovasyona değil sosyal inovasyona da dayalı olduğunu iddia etmektedir.

Alternatif gıda ağları bağlamında kır ve kentli topluluklar arasında kurulan yeni bağlar çeşitli sosyal inovasyon süreçlerine işaret etmektedir. Bu sosyal inovasyon sürecinin temelini hem yerel topluluğun kendi içindeki bireyleri birbirine bağlayan toplumsal ağlar hem farklı topluluklar arasında köprü kuran toplumsal ağlar oluşturmaktadır. Toplumsal ağlar bağlanmayı sağlayan (*bonding*) ve köprü kurmayı sağlayan (*bridging*) ağlar olarak ikiye ayrılabilir. Bağlanma aile ya da küçük topluluklar gibi görece daha homojen gruplar arasında gerçekleşen çok güçlü bağlara; köprü kuran ağlar ise var olan ağların çeşitlenmesini sağlayan ağlara işaret etmektedir (Woolcock ve Narayan, 2000). Topluluk aidiyetinin oluşmasını sağlayan iki tür ağın bir arada olması yoksullukla grup halinde baş etmede en etkili modeldir (Woolcock ve Narayan, 2000).

Fonte ve Cucco (2017) İtalya'da sosyal girişimcilik ve kooperatifleşme hareketi arasındaki ilişkiye dair önemli bir analiz sunmaktadır. İtalya'da sosyal kooperatifçilik hareketinin kimlik temelli toplumsal hareketlerin bir sonucu olarak doğduğunu belirtir. Yapısalcı düşüncenin hâkim olduğu dönemde kooperatifleşme hareketi kolektif mülkiyete dayalı, demokratik ilkelerle yönetilen, artı değerini sömürülmediği ve yaşam koşullarının iyileştirildiği bir alternatif toplumsal tahayyül öngörüyordu. İkinci dünya savaşı sonrasında tarımsal kooperatiflerin endüstriyelleşmenin etkisi altında büyümeye devam etmesi bu toplumsal tahayyülü zorlamıştır (Fonte ve Cucco, 2017). 1960'larda ise kooperatifçilik hareketi keskin bir biçimde dönüşmüş, kırılğan ve dezavantajlı topluluklar için sosyal fayda üreten sosyal kooperatifçilik hareketi doğmuştur.

Fonte ve Cucco (2017) sosyal kooperatifçilik hareketinin tarım ya da kır temelli değil kent ve kimlik siyaseti üzerinden geliştiğini vurgulamaktadır. Kooperatifler toplulukların refahını arttırmak için sosyal yardım sağlama görev ve sorumluluğunu devlet yerine edinmeye başlamıştır. İtalya'da kooperatifçilik hareketinin dönüşümü ilk olarak kimlik politikaları ve toplumsal içermeye odaklanan sosyal hareketler sayesinde gelişmiştir. Türkiye'de ise kooperatifçilik hareketinin topluluk temelli, daha temiz, daha adil, daha ekolojik bir tarımsal üretimi savunan alternatifleri gıda hareketleri sayesinde dönüştüğüne dair genel bir kabul vardır. Buradan hareketle İtalya'dan farklı olarak Türkiye'de sosyal kooperatifçiliğin gelişimine 2000'li yıllarda ortaya çıkan alternatif gıda hareketleri öncülük etmiştir.

Devletin tarımsal üretimden çekildiği, tarımsal ve kırsal politikaları planlama sorumluluğunu kamudan özel sektöre taşıdığı bir dönemde alternatif gıda ağlarının taban hareketi olarak farklı bir toplum tahayyülün yeşermesine katkı sunduğunu inkâr etmek

oldukça zordur. Lakin ampirik araştırmalar neoliberal düzene karşı alternatif geliştirdiği düşünölen bu ağların tüketici tercihleri, yerellik, girişimcilik ve kendi geliştirme gibi piyasa temelli değer ve öncelikler odağında geliştiğini göstermektedir (Guthman, 2008). Kooperatif ekonomisi ve kooperatifçilik hareketi arasında bir ayırım yapmak gerektiğini savunarak (Chayanov, 1991[1919]; Fonte ve Cucco, 2017) bu çalışma ilk olarak Tire Süt Kooperatifi'nin kurduğu ekonomiyi ortaklarının yaşamında yarattığı etki üzerinden analiz etmeye çalışacak; ardından Tire Süt Kooperatifi'nin hangi toplumsal değerler temelinde alternatif bir toplum tahayyölünün oluşmasına katkı sunduğu irdelenecektir.

4. METODOLOJİ VE BULGULAR

Bu araştırmada elde edilen veriler anket çalışmasına dayanmaktadır. Anket çalışmasında kullanılacak soru formlarının hazırlanması için kooperatif yetkilileri, çalışanlar, süt üreticileriyle toplamda sekiz derinlemesine mülâkat gerçekleştirilmiştir. 2018 mart ayında Tire ilçe merkezi ve köylerinde gerçekleştirilen saha çalışmalarında 220 kişiyle anket görüşmesi yürütölmüştür. Yüz yüze yapılan bu anket görüşmelerinin 127'si Tire Merkez'de Tire Süt Kooperatifi'nin genel kurulunun düzenlendiği salonun bahçesinde gerçekleştirilmiştir. Diğer 93 anket görüşmesi ise ziyaret edilen çeşitli dağ ve ova köylerinde (Eğridere, Osmancık, Kahrat, Kırtepe, Başköy) yürütölmüştür. Ortak sayısı ve süt üretiminin yoğun olduğu köyler tercih edilmiştir. Sadece beş köy ziyaret edilse de bir grup görüşmenin genel kurul süresince yürütölmesi sayesinde otuz iki farklı köyden üreticiye ulaşılmıştır.

Katılımcılar Tire ilçe sınırları içerisinde süt üretimi yapan çiftçiler arasından rastgele seçilmiştir. Anket çalışmasına katılmak için kooperatife ortak olma şartı aranmamış olmasına rağmen katılımcılarının büyük çoğunluğunu ortaklar oluşturmuştur. Görüşmeler yapılmadan önce katılımcılar araştırma (amaç, kapsam) hakkında bilgilendirilmiş ve katılımları için onayları alınmıştır. Her haneden sadece tek bir kişi ile görüşölmüştür. Katılımcıların 170'i Tire Süt Kooperatifi üyesi iken, 50'si kooperatif üyesi değildir. Kalıtımcıların 58'si kadın, 162'si ise erkektir. Süt üreticileri mülâkatlara tamamen gönüllölük esası ile katılmışlardır.

Anket görüşmelerinde 1) Tire'de süt üreticilerinin demografik özellikleri, üretim ölçeği ve sosyal tabakalaşma, 2) üreticilerin formel kredi piyasalarına erişimi, 3) üreticilerin kooperatifçiliğe ve Türkiye'de kooperatifçiliğin gelişimine genel bakışı ve 4) Tire Süt Kooperatifi'nin ortaklarının sosyal ve ekonomik yaşamına etkisi ve gelecekte beklenenleri üzerine odaklanılmıştır. Anket çalışmasından elde edilen veriler SPSS (Sosyal Bilimler için İstatistik Paketi) yazılım programına aktarılmış ve SPSS programında oluşturulan frekans tabloları ve çapraz tablolarla analiz edilmiştir. Elde edilen bu nicel veriler gözlem tekniği ve ikincil kaynakların taranmasıyla elde edilen nitel verilerle desteklenerek yorumlanmıştır.

4.1. Tire Süt Kooperatifi

Tire Süt Müstahsilleri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi beş çiftçi tarafından 1967 yılında kurulur. 1974 yılında İzmir'de Pınar Süt Mamulleri Anonim şirketi'nin İzmir'de kurulmasının ardından kooperatif sütün daha yüksek fiyatlara pazarlanabilmesi için daha aktif çalışmaya başlar (Kuş, 2015). Türkiye'de ilk özel süt fabrikasının bölgede kurulmasıyla süt alımları düzenli bir hal kazanmıştır (Kuş, 2015).

Tire Süt Kooperatifi küçük meta üretimi ve tarım sanayi arasında ilişki kuran ve şirketlere hammadde tedarik eden bir kooperatif olarak kurulmuştur. Kuruluş aşamasında temsil ettiği kooperatifçilik modeli Chayanov'un dikey entegrasyon kavramıyla daha anlaşılır olmaktadır. Tire Süt Kooperatifi'nin yönetim kurulu başkanlığını yürüten Mahmut Eskiörük kooperatiflerin ulusal kalkınma ve toplumsal barışın anahtarı olarak kullanılması gerektiğini savunmaktadır:

“Türkiye şu anda tarımda geri kalmış durumda. Bunun da nedeni, kooperatifçiliğin gelişmemesi, plansız üretim ve ulusal bir tarım politikamızın olmaması.... %70'i küçük aile işletmelerinden oluşan bir Türkiye var. Birileri diyor ki, “bu küçüklerle biz bir yere varamayız, bunları tasfiye edelim, dev işletmelere dönüştörelim”...Ben de

haykırıyorum yıllardır, onları yok ederek yeni büyükler yaratmayalım, onları birleştirerek büyük ölçekli hale getirelim.” (Eskiyörük, 2018: 67)

Mahmut Eskiyörük’ün 2002 yılında göreve gelmesinin ardından kooperatifin ortak sayısı, üretim hacmi ve öz varlığı katlanarak artar. Kuş’a göre (2015: 27) Tire Süt Kooperatifi’nin hem yörede hem Türkiye’de bilinirliği ve tanınırlığı İzmir Büyükşehir Belediyesi ile ortak yürüttüğü projeler sayesinde artmıştır. 2008 yılında “Okul Sütü Projesi ve 2012 yılından sonra uygulanan “Süt Kuzusu” isimli proje kapsamında İzmir Büyükşehir Belediyesi çocuklara dağıtmak için Tire Süt Kooperatifi’nden düzenli olarak süt alımı yapmıştır. Okul Sütü projesi kapsamında İzmir’de beş yıl boyunca 220 okulda 240 bin öğrenciye ücretsiz süt dağıtılmıştır; 2012 yılında merkezi hükümet bu projeyi tüm Türkiye kapsamında uygulamaya başlayınca “Süt Kuzusu” isimli yeni bir proje tasarlanmış ve 0-5 yaş arası okula gitmeyen yaklaşık 125 bin ailenin evlerine süt dağıtılmaya başlanmıştır (Yıldırım, 2017).

Yıldırım (2017) Okul Sütü ve Süt Kuzusu projeleri sayesinde hem küçük üreticilerin pazar garantisi kazanmasıyla güçlendiğini hem kentteki tüketicilerin sağlıklı, ucuz ve hatta sosyal yardım kapsamında ücretsiz bir şekilde süte ulaşabildiğine işaret etmektedir. Yıldırım’a göre (2017) belediyenin ihtiyaç sahiplerine ücretsiz süt dağıtmasının Tire Süt Kooperatifi’nin pazarlama ve nakit akışı sorununu çözmüş, ortaklarından düzenli süt alımı yapabilmiş ve diğer firmalara karşı rekabet üstünlüğü kazanabilmiştir. Diğer taraftan bazı araştırmacılar belediye ile kurulan iş birliğinin sadece pazar yaratmayla ilişkili kazanımlarla sınırlı kalmadığına, markalaşmak ve network geliştirmek gibi kurumsal kapasiteye ilişkin kazanımlara işaret etmektedir (Kuş, 2015; Erzurumlu ve Acur, 2018). Kuş’a göre (2015: 29) belediye ile yapılan iş birliği kooperatifin hem ticari hem bürokratik süreçlerle ilgili bilgi ve deneyiminin artmasını sağlamıştır. Bu durum kooperatifin kendisine olan güveninin arttığına işaret etmektedir. Tire Süt Kooperatifi hem kendi ortaklarıyla hem tüketicilerle güven ilişkisi kurabilmiştir.

Gürsoy ve Dodurka (2016: 52) kırsal toplulukların kooperatif çatısı altında kurumsal bir örgütlenmeye sahip olmasının kırsal yoksullukla mücadelede önemine işaret eder. Onlara göre Tire Süt Kooperatifi’nin en önemli başarısı kırsal yoksullukla mücadele etmesidir. Yazarlar kooperatife ortaklık için gerekli şartların küçük üreticileri dışlamayan aksine içeren/içermeye çalışan ilkelerle belirlenmiş olduğunu ifade eder. ÇKS üyesi olan ve tek seferlik 200 TL aidat ödemeyi kabul eden tüm üreticiler kooperatife üye olabilmektedir. Gürsoy ve Dodurka’ya göre (2016) minimum üretim ölçeği ya da hayvan sayısı gibi kriterlerin olmaması kooperatife üye olan üreticilerin çoğunlukla küçük üreticilerden oluşmasını sağlamıştır.

Mahmut Eskiyörük liderliğinde kooperatif girdi-kredi tedarik sistemi ve makine parkı yaratarak ortaklarının üretim maliyetlerini azaltan çözümler geliştirmiştir. Yem, gübre, tohum, akaryakıt, tarımsal araç-gereç gibi girdi tedariki yanı sıra veteriner hizmeti sunmaktadır. Ayrıca ortakları için gıda, temizlik gibi temel ihtiyaçları uygun fiyattan alabilecekleri marketler açmıştır. 63 köyde soğutma tankları sayesinde soğuk zinciri kurabilmiş ve çeşitli test kitleriyle sütlerin içeriğindeki antibiyotik varlığını kontrol etmeye başlamıştır. Üretimin daha sağlıklı ve kaliteli yürütülmesi için gösterilen çabalar kooperatifin markalaşmasını sağlamıştır. Pazarlama kanallarını çeşitlendirerek diğer şirketlerle perakende piyasalarında rekabet edebilir durumu gelmiştir. Diğer firmalara süt tedarik etmeye devam etmekte olduğu için piyasayı düzenleyen çeşitli politikalar geliştirebilmektedir. Girişimcilik faaliyetleri sayesinde kooperatifinin 2001 yılında 580 olan ortak sayısı 2016 yılında 2093’e; 2001 yılında 28 ton olan süt alım kapasitesi 2016’da 285 tona çıkmıştır (Yıldırım, 2017). 2002 yılında 11 olan personel sayısı 2018’de 260 personele, iş hacmi de yıllık 200 milyon TL’ye ulaşmıştır (Erzurumlu ve Acur, 2018).

Tire Süt Kooperatifi’nin küçük çiftçilerin sadece ekonomik gelirlerini değil sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayan ve yaşam standartlarının artıran başarılı bir sosyal girişimcilik örneği olarak değerlendirmektedir (Erzurumlu ve Acur, 2018). Erzurumlu ve

Acur'a göre (2018) kooperatifin en önemli başarısı kooperatif yönetiminin ortaklarına hizmet sunma ilkeleriyle ilişkilidir. Bu ilkeler kişilerarası iletişimde şeffaflık, samimiyet, dürüstlük ve güven olarak belirtilmektedir. Tire Süt Kooperatifi ve ortakları arasında kurulan aidiyet ilişkisini vurgulamaktadır. Benzer şekilde Kuş (2015) da kurum ve ortakları arasındaki duygusal bağın yeteri düzeyde oluşmadığını ifade etmesine karşı kooperatif ortaklarının kendi arasında (topluluk olarak) güçlü bir duygusal bağ kurulmuş olduğunu belirtmektedir. Kuş (2015: 42) kooperatif ortaklarının sütleri kimi zaman yüksek fiyat veren diğer tüccarlara satmasından dolayı kooperatifle aralarında duygusal bağ bulunmadığını savunmaktadır.

Erzurumlu ve Acur (2018: 402) Tire Süt Kooperatifi'nin başarısının ardındaki temel dinamikleri toplumsal değerlerle açıklamaktadır. Örneğin kaliteli süt üretmek, üretici ve tüketici arasında kısa tedarik zinciri kurmak, küçük üreticiliği korumak, gençleri çiftçiliğe özendirme, köyden kente göçü önlemek, gıda güvenliğini sağlamak, teknolojiye erişimi kolaylaştırmak, kayıt dışılığı önlenmek, haksız rekabeti önlenmek, doğru verilerle üretimi planlanmak ve fiyat istikrarı sağlamak gibi çeşitli hedefler sayesinde kooperatifin diğer paydaşlarla güven ilişkisi geliştirebildiğine işaret etmektedir. Kuşkusuz kooperatifin yerel yönetimlerle ve diğer paydaşlarla iş birlikleri geliştirmesi ve kentteki orta sınıf tüketicilerle güven ilişkisi kurabilmesi yukarıda bahsedilen toplumsal değerler etrafında mümkün olabilmektedir.

Tire Süt Kooperatifi 2000'li yıllar öncesi bölgedeki özel fabrikalara süt tedarik eden bir tedarikçi kooperatif iken girişimciliğe dayalı olarak geliştirdiği alternatif tedarik ağları sayesinde Ege Bölgesi'nde süt ve et ürünleri konusunda bilinen, tanınan ve talep edilen önemli markalardan birine dönüşmüştür. ⁱⁱ Tire Süt Kooperatifi'nin ürünleri hem kendisine ait satış noktalarında hem bazı bölgelerde süpermarket raflarında tüketicilere ulaşmaktadır. Ayrıca İzmir bölgesinde bulunan diğer kooperatiflerin (Bademli Fidancılık Kooperatifi, İğdeli Kooperatifi, Foça Bağarası Kooperatifi ve Gödençe Kooperatifi) ürünlerinin de satıldığı Çiftçim Market sayesinde kooperatif ürünlerin tüketicilere aracısız ulaşmasını sağlamaktadır (Kuş, 2015).

Literatürde birçok çalışma Tire Süt Kooperatifi'nin girişimcilik deneyimini yatırım yaptığı mekanik ya da dijital teknik/teknolojilerle açıklamaktadır (Hacısüleyman ve Gülbahar, 2019: 961). Bu çalışma ise kooperatifin girişimcilik deneyiminin sadece teknik/teknolojik inovasyona değil sosyal inovasyona da dayalı olduğunu iddia etmektedir. Kooperatif hem yerel topluluğun kendi içindeki bağları güçlendiren toplumsal ağlar hem diğer yerel topluluklarla (kır ve kentli) köprü kuran toplumsal ağlar sayesinde yerelde topluluk bilincini ve kültürel aidiyeti pekiştirebilmiştir. Tire Süt Kooperatifi'nin dahil olduğu paylaşım ekonomileri sadece kırsal ekonomiyi canlandırmamış aynı zamanda süt üreticileri arasında bir topluluk aidiyetinin gelişmesini sağlamıştır. Bu topluluk aidiyeti sosyal inovasyon ve sosyal içermeye dayalı toplumsal pratiklerle teşvik edilmeye devam edilmektedir.

4.2. Araştırmanın Bulguları

4.2.1. Süt Üreticilerinin Demografisi, Üretim Ölçeği ve Tabakalaşma

Araştırmanın bulguları Tire'de süt üretiminin aile çiftçiliği esasına dayalı olarak sürdürüldüğünü göstermektedir. Çiftçilerin ortalama yaşı yüksek, hane halkı sayısı ise emek yoğun tarımsal üretimle geçinebilmek için azdır. Araştırmaya katılan kişilerin çoğunluğu "51-60" yaş grubunda yer almaktadır. 30 yaş altı genç üreticilerin ve 60 yaş üzeri yaşlı üreticilerin araştırmaya katılımı diğer yaş gruplarına oranla daha az gerçekleşmiştir. Tire'de süt üreticileri küçük meta üreticilerinin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu "evli ve "iki çocuk" sahibidir, hane halkı sayısı "dört kişi" ve altındadır. Üreticilerin çoğunluğu (%59,5) "ilkokul diplomasına" sahiptir. "Ortaokul diplomasına" sahip katılımcı oranı %15,9; "lise diploması" %14,1; "üniversite diploması"

%5,5 olarak kaydedilmiştir. Katılımcıların %5'inin "diplomalı eğitimi yoktur", %1,8'i ise "okur-yazar değildir".

Tire'de süt üreticilerinin çok azı sadece süt üretimine bağlı olarak geçimlerini sağlayabilmektedir. Geçimini sadece süt üretiminden sağladığını belirten üreticiler sosyal ve ekonomik açıdan en marjinal olan üreticilerdir. Üreticilerden 24'ü aylık "0-750 TL" olan hane gelirini sadece süt üretiminden elde etmektedir. Üreticilerin geçinebilmek için ücretli işçilik dahil diğer ek gelirlere sahip oldukları ve gelir kaynaklarını çeşitlendirdikleri anlaşılmaktadır. Kümülatif değerler incelendiğinde ise katılımcıların %56,4'ün hane olarak "2000 TL" ve altı bir aylık gelire sahip olduğu görülmektedirⁱⁱⁱ. Kadın üreticilerin hane geliri erkek üreticilerin hane gelirlerine göre daha düşüktür.

Katılımcıların %42,7'sinin süt üretiminden elde ettiği aylık ortalama gelir "0-750 TL" arasındadır (bakınız Tablo 1). Geliri 750 TL ve altında olan üreticilerin %76'sı kooperatife ortaktır. Kümülatif değerler incelendiğinde üreticilerin %62,3'ünün süt üretiminden elde ettiği aylık gelir asgari maaşın altında kalmaktadır. Katılımcılara süt üretimi dışındaki ek gelirleri sorulmuştur: %75'si "tarımsal üretimden", %17,3'ü "diğer ticari faaliyetlerden", %15'i "ücretli işçilik"; %0,5'i "turizmden" gelir elde etmektedir. Bunlara ek olarak, "devlet yardımı" aldığını belirten üretici oranı %17,3; "emekli maaşına sahip" olduğunu belirten üretici oranı ise %32,7'dir. Süt üreticilerinin çoğunluğu (%68,2) "sosyal güvenliğe sahiptir".

Tablo 1: Üreticilerin hane geliri ve süt üretiminden elde ettiği gelirin dağılımı

	Toplam Hane Geliri Üreticilerin yüzdesi	Süt üretiminden elde edilen gelir Üreticilerin yüzdesi
0-750 TL	%11,4	%42,7
751-1500 TL	%25,0	%19,5
1501-2000 TL	%20,0	%13,2
2001-3000 TL	%15,5	%11,4
3001-4000 TL	%12,3	%5,0
4001-5000 TL	%6,8	%2,7
5001-6000 TL	%3,6	%3,2
6001+ TL	%5,5	%2,3

Tire'de süt üreticilerinin çoğu toprak sahibidir fakat tarımsal üretimi ücretsiz hane emeğine dayalı olarak sürdürebilmektedir. %82,7'si hanelerine ait tapulu en az bir taşınır/taşınmaz mülkiyete (ev, arazi, tarla, traktör ve araba gibi) sahip olduğunu belirtmiştir. Görüşülen üreticilerin %20,5'i toprak sahibi değildir. Üreticilerin gerçek toprak

büyükliğini söylemekten çekindiğini ve ortalama değerleri belirttikleri gözlemlenmiştir. Toprak sahibi olan üreticilerin beyan ettikleri toprak büyüklükleri arasında minimum değer bir dekar iken maksimum değer 300 dekar olarak kaydedilmiştir. Üreticilerin yarısı ya hiç toprak sahibi değildir ya da beş dekardan daha az bir toprağa sahiptir. Büyükbaş hayvan sayıları sorulduğunda belirtilen minimum değer bir iken maksimum değer de 200 olmuştur.

Küçük meta üretiminin en önemli göstergelerinden bir tanesi ücretsiz aile emeğinin kullanımınıdır. Bu nedenle üreticilere ücretli işçi çalıştırıp çalıştırmadıkları sorulmuştur. Üreticilerin %88,6'sı yanında ücretli işçi çalıştırmamaktadır. Yanında sürekli olarak (daimî) işçi çalıştıran üretici oranı %3,2 iken yanında mevsimlik ücretli işçi çalıştıran üretici oranı ise %8,2 olarak kaydedilmiştir. Bu niceliksel veriler temel alınarak söylenebilir ki Tire'de süt üreticilerin büyük çoğunluğu ücretsiz aile emeğine dayalı olarak ve agro-sanayinin girdilerine bağımlı olarak üretimlerini sürdüren küçük meta üreticileridir.

4.2.2. Formel Kredi Piyasalarına Erişim

Süt üreticilerinin formel kredi piyasalarına erişimleri ve hangi ihtiyaçları için kredi temin ettikleri sahip oldukları banka hesapları, kredi kartları, nereden kredi aldıkları ve hane olarak birikim-borçluluk durumu gibi göstergeler üzerinden analiz edilmiştir. Üreticilerin %60,5'i kendine ait "en az bir banka kartı" olduğunu belirtmiştir. "0-1500 TL" arasında geliri olan katılımcıların çoğunluğunun kendilerine ait banka hesabı bulunmamaktadır. Üreticilerin çoğu bir ila üç farklı bankada hesaba sahiptir. Kredi kartına sahip olma oranı banka hesabına sahip olma oranına göre daha düşüktür. Üreticilerin büyük oranı (%53,6) kredi kartına sahip değildir. Üreticilerin sahip olduğu ortalama kredi kartı sayısı bir olarak hesaplanmıştır. Kadın üreticilerin erkek üreticilere kıyasla banka hesabı ve kredi kartı sahibi olma oranı oldukça düşüktür.

"İhtiyaç halinde ilk olarak kimden nakit sağlıyorsunuz" sorusuna üreticilerin çoğunluğu "banka" cevabını vermiştir (bakınız Tablo 2). İhtiyaç halinde ilk olarak "tüccar/özel mandıracıdan" nakit aldığını belirten üreticilerin hiçbiri kooperatife ortak değildir. Murabaha kredilerin bölgede kooperatif sayesinde oldukça az olduğu görülmektedir. Nakde ihtiyaç duyduğunda ilk olarak Tire Süt Kooperatifi'ne başvuranların çoğunluğu aylık "1501-2000 TL" hane gelir grubunda bulunmaktadır. Diğer taraftan hane geliri "0-750 TL" arasında olan üreticiler ihtiyaç olduğunda ilk olarak eş-dosttan nakit aldığını belirtmiştir. Görüşmeler sırasında üreticiler kooperatifin son yıllarda gübreyi kendisinden almayan ortaklara avans vermeyi kestiğini belirtmiştir. Kooperatifin sattığı gübrenin fiyatının yüksek olmasından dolayı gübreyi dışarıdan aldığını belirten üreticiler avans alamamaktan şikâyet etmiştir.

Tablo 2: İhtiyacınız olduğunda ilk olarak kimlerden nakit sağlıyorsunuz?

	Üreticilerin yüzdesi
Banka	%46,4
Tire Süt Kooperatifi	%21,4
Eş-dost	%20,5
Diğer	%8,2
Tüccar /özel mandıra	%3,6

Süt üreticilerine hane olarak hangi harcamalar için en çok krediye ihtiyaç duydukları sorulmuştur. Üreticilerin %25'i "tarımsal girdiler" (tohum, gübre, yem gibi), %20'si "tarımsal ekipman/demirbaş" (ekipman, araç, canlı hayvan) için en çok krediye ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. "Günlük harcamalar" (gıda/fatura/giyim) için en çok krediye ihtiyaç duyduğunu söyleyen üreticilerin oranı %15,9 olarak belirlenmiştir. Üreticilerin %7,7'si "düğün ve cenaze gibi sosyal harcamalar" için; %7,3'ü "eğitim harcamaları" için; %6,8'i "tamir ve inşaat harcamaları" için; %5,9'u da "medikal harcamalar" için geçen sene en çok krediye ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Bu veriler son yıllarda finans giderlerini üretim maliyetinin en önemli kalemi kıldığını kanıtlamaktadır.

"0-750 TL" hane gelirine sahip olan üreticiler krediye en çok "günlük harcamalar" için, "751-3000 TL" hane geliri olanlar tohum, gübre gibi "tarımsal girdiler" için, "5001 TL ve üzeri" gelire sahip olan üreticiler ise "tarımsal ekipman" ve "eğitim harcamaları" için krediye ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Bir diğer önemli tespit de şudur: ihtiyacı olduğunda ilk önce "Tire Süt Kooperatifi" ve "bankaya" borçlananların çoğu krediye en çok gübre gibi "tarımsal girdiler" için ihtiyaç duymakta iken "eş-dosta" borçlananların krediye en çok "günlük harcamalar" için ihtiyaç duyduğu tespit edilmiştir. Kooperatifin varlığına rağmen ekonomik açıdan marjinal durumda olan üreticilerin formel kredi piyasalarına erişiminin henüz yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir.

Üreticilere hane olarak birikim ve borçluluk durumları sorulmuştur. "Şu anda hane olarak herhangi bir yere (banka, kooperatif, aracı/tüccar, eş-dost) borcunuz var mı" sorusuna üreticilerin %66,8'i "evet borcumuz var" diyerek cevap vermiştir. Üreticilerin %55,9'u "borcunun birikimden fazla olduğunu"; %35,5'i "birikimi ya da borcunun olmadığını", %7,3'ü ise "birikiminin borçlarından daha fazla olduğunu" belirtmiştir. Birikiminin borçlarından daha fazla olduğunu belirten katılımcıların çoğu kooperatif ortağıdır. Kooperatife ortak olmayan katılımcıların borçluluk durumu ise görece daha yüksektir. Hane geliri arttıkça borçluluğun da arttığı görülmektedir. Birçok araştırmanın da gösterdiği gibi tarımda neoliberal dönüşüm ardından kayıtlı ekonomide borçluluk bir fakirlik meselesi olmaktan ziyade iktisadi faaliyetin yoğunluğuna işaret eden bir göstergeye dönüşmüştür (İslamoğlu vd., 2008).

4.2.3. Tire Süt Kooperatifi'nin ortaklarının sosyal ve ekonomik yaşamına etkisi ve gelecekte beklenenler

Anket görüşmelerine katılan süt üreticilerinin %77,3'ü Tire Süt Kooperatifi'ne ortaktır. Katılımcıların arasında kooperatife ortak olanların 54'ü "kadın", 116'sı ise "erkektir". Üreticilere kaç yıldır süt kooperatifine ortak oldukları sorulmuştur. "1-4 yıldır ortak" olanların oranı %35,3 iken "5-9 yıldır ortak" olanların oranı %21,1'dir. "10 yıl ve üzeri bir süredir kooperatife ortak" olanların oranı ise %43,6'dır. Buna göre katılımcıların büyük çoğunluğu kooperatife son 10 yıl içinde ortak olan süt üreticilerinden oluşmaktadır. Eğitim seviyesi, hane halkı sayısı arttıkça kooperatife ortak olma oranı düşmektedir. Kooperatif ortağı olma ve gelir düzeyleri (hane geliri ve süt üretiminden elde edilen gelir değişkenlerine bakarak) arasında çok uyumlu bir doğrusal ilişki yoktur fakat hane geliri arttıkça kooperatife ortak olma eğiliminde azalma gözlemlenmiştir.

Üreticilere Tire Süt Kooperatifi'ne ortak olurken kendileri için hangi nedenin (motivasyon kaynağı) daha fazla öneme sahip olduğu sorulmuştur. Süt üreticilerinin Tire Süt Kooperatifi'ne üye olmasındaki temel motivasyon "pazar garantisinden" yararlanmaktır (bakınız Tablo 3). Alt gelir grupları için en önemli neden "ucuz kredi kullanımı", üst gelir grupları için ise "pazar garantisinden yararlanmaktır". Pazar garantisinden yararlanmanın temel motivasyon kaynağı olması Tire Süt Kooperatifi'nin dikey entegrasyona dayalı bir kooperatifçilik ekonomisi olarak kurulduğu ve yönetildiğine işaret etmektedir.

Tablo 3: Tire Süt Kooperatifi'ne ortak olurken temel motivasyon kaynağınız nedir?

	Üreticilerin yüzdesi
Pazar garantisinden yararlanmak	%32,7
Bölgemizin kalkınmasını sağlamak	%16,4
Uygun ve kaliteli kredi kullanabilmek	%11,8
Ucuz kredi kullanabilmek	%9,1
Bölge üreticileri ile dayanışmak	%2,7
Eğitim hizmetlerinden yararlanmak	%0,5

Üreticileri kooperatife ortak olmaya teşvik eden temel amaç maddi kazanımlarla ilişkilidir. Fakat üreticiler kooperatifin sosyal ve ekonomik yaşamına olan etkisini maddi kazanımlardan daha ziyade aidiyet ve saygınlık gibi toplumsal değerler temelinde açıklamışlardır. Görüşme yapılan üreticilerin %80,9'u Tire Süt Kooperatifi'nin "yörenin sosyo-ekonomik gelişimine katkı sunduğunu"; %77,3'ü "yörenin üreticisinin saygınlığını arttırdığını"; %74,1'i "ürünlerinin değer kazandığını"; %68,6'sı "yörede çiftçiler arasında dayanışma duygusunu arttırdığını"; %59,5'i "uygun/ ekonomik girdiye ulaşmalarını sağladığını"; %55,5'i "uygun/ ekonomik krediye ulaşmalarını sağladığını", %50,5'i "kooperatifin bütün üyeleri arasında eşitlik olduğunu" belirtmiştir.

Görüşmelere katılan üreticilerin büyük çoğunluğu için Tire Süt Kooperatifi bölgenin/yörenin sosyo-ekonomik gelişiminde, üreticilerin saygınlığının artmasında, ürünlerin değer kazanmasında, çiftçilerin arasında dayanışmanın artmasında önemli bir rol oynamıştır. Fakat üreticilerin bir kısmı uygun kredi/girdi temininde yeterli derecede gelişme sağlanamadığını düşünmektedir. Küçük meta üreticileri açısından neoliberal dönüşümün yarattığı en önemli sorun maliyet-fiyat arasındaki makasın açılmasıdır. Tüm Türkiye'de küçük üreticilerin girdi-kredi destek mekanizmalarından dışlanmaları küçük aile üreticilerinin daha çok yoksullaşmasına neden olmuştur. Tire Süt Kooperatifi sayesinde bölgedeki küçük meta üreticilerinin sayıca ağırlığı ve bağımsız karakteri korunabilmiş görünmektedir. Lakin buradaki kooperatifçilik modeli tarımdaki dikey entegrasyon sürecinin bir parçasıdır. Diğer bir ifadeyle kooperatifleşme sayesinde küçük üreticiler korunurken tarımsal üretim büyük ölçüde endüstriyelmiş ve standartlaşmıştır. Buna rağmen Tire Süt Kooperatifi sayesinde çiftçiliğe atfedilen toplumsal statünün pekiştiği/arttığı gözlemlenmektedir. Süt üreticilerinin %43,2'si "çocuklarının mesleklerini sürdürmesini" istemektedir. Süt üreticilerinin %51,8'i "gelecekte umutlu olduğunu" belirtmiştir.

Özetle, süt üreticileri gerek ekonomik kazanç gerek eğitim gibi toplumsal statüye erişimde oldukça dezavantajlı bir toplumsal grubu temsil etmektedir. Üreticiler kooperatifin ürünleri için pazar garantisi yaratmasından memnundur fakat girdi ve kredi tedarikinde izlediği stratejilerden şikayetçidir. Tire Süt Kooperatifi kırsal yoksullukla mücadelede önemli kazanımlar elde etse de süt üreticilerinin neredeyse yarısının geliri asgari ücretin altındadır. Kooperatifin varlığı sayesinde yüksek faizli kredi veren tüccarların ya da tefecilerin bölgedeki hakimiyetinin azaldığı görülse de yoksul hanelerin formel kredi

piyasalarına erişemediği ya da kooperatifin bankalara karşı güçlü bir alternatif olarak henüz güçlenemediği görülmektedir. Bu nedenle araştırma Tire Süt Kooperatifi'nin yerel kalkınmadaki başarısının ekonomik kazanımlardan daha ziyade kültürel aidiyeti pekiştiren ve topluluk oluşturan sosyal değer ve pratiklere ilişkili olduğunu iddia etmektedir.

5. KOOPERATİFLER, KIRSAL TOPLULUKLAR VE TOPLUMSAL AĞLAR

Tire Süt Kooperatifi'nin üreticiler tarafından takdir edilen en önemli başarısı gıda güvenliğinin sağlanması ve bölge üreticisinin saygınlığının (reputasyonun) artmasıdır. Üreticiler açısından gıda güvenliği ve saygınlığın bir arada tahayyül edildiği görülmektedir. Sütün bozulmadan işlenmesi, korunması ve tüketicilere ulaştırılmasını sağlamak sadece mekanik ya da dijital teknolojiler değil tedarik zincirinin örgütlenmesini sağlayan kültürel pratik ve tutumlarla da ilişkilidir. İzmir'deki tüketicilerin Tire Süt Kooperatifi'nin ürünlerine gösterdiği talebin her geçen gün artması bölgedeki süt üreticilerinin bir topluluk olarak sahip oldukları özgüvenin artmasını ve mekân aidiyetini besleyen bir iş birliği kültürünü yeşertmektedir. Bu iş birliği kır ve kenti sosyal inovasyon ve sosyal içermeye dayalı sosyal politikaların gelişmesini teşvik eden ağlarda buluşturmaktadır. İnovasyon üretim bandında yer alan ya da işletme modellerinde kullanılan ve verimliliği arttıran salt teknik ya da teknolojik bir mesele değildir. İnovasyon toplumsal ilişkilerde, örgütsel bağlarda ve kurumsal yapılarda yenilikler olarak da görülmelidir.

Nizam ve Yenal (2020) yerel bir tohumdan ve onun hikayesinden yola çıkarak alternatif gıda hareketlerinin tarım ve gıda ürünlerinin tedarik zincirinde giderek artan şirket egemenliği ile mücadelede ne kadar etkin sosyal ilişkiler yaratabildiğine işaret etmektedir. 2006 yılında çıkan ve 2018 yılında revize edilen tohum kanununu ve bu kanunun getirdikleri/dönüştürdükleri göz önünde bulundurarak bir yerel buğday tohumunu yok olmaktan kurtaran kurumsal ve politik bağlamı analiz ederken bir ilçe belediyesini, bir tohum bankasını, üretici kooperatiflerini ve kentli alternatif gıda ağlarını bir araya getiren siyasal ve sosyal süreçlerin inovatif bir yanı olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de tohum ve tarımla ilgili ulusal politikaları dönüştüren bir deneyim olduğuna işaret etmektedir.

Buğra ve Keyder (2006) özellikle Türkiye gibi geç endüstrileşmiş ülkelerde resmi sosyal güvenlik sisteminin sosyal yardımların daha büyük bir nüfusa ulaşmasında yetersiz kaldığını belirtmektedir. İzmir Büyükşehir Belediyesi yoksul ailelere süt dağıtmak için Tire Süt Kooperatifi'yle sözleşmeli üretim yapması hem kırsal ekonomiyi canlandırmakta hem sosyal politika uygulamasını sağlamaktadır. Belediye liderleri ve kooperatif liderleri arasında kurulan ittifaklar yerel seçim konusunda da çıkarların karşılıklı olarak korunmasını sağlamaktadır^{iv}. Sosyal girişimcilik faaliyetleri sadece kooperatif liderlerinin değil belediye liderlerinin de siyasal kazanımlar elde etmesine yardımcı olmaktadır.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidar olduğu dönemde muhalif partilerin seçim kazandığı belediyeler yönetsel ve finansal açıdan ciddi güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu dönemde finansal kaynakları çok kısıtlı olan ilçe belediyeleri kooperatifleri direkt ürün satın alarak destekleme imkânından yoksundur. İzmir Seferihisar Belediyesi ve Tunceli Ovacık Belediyesi gibi ilçe belediyeleri hemen hemen hiç kamu kaynağı kullanmadan kooperatifleri destekleyen ve güçlendiren iki önemli deneyime işaret etmektedir. Seferihisar Belediyesi yok olmuş bir atalık buğday tohumundan niş bir ekonomi yaratmak için Doğanbey Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'nin örgütlenmesi, kurulması ve yönetilmesine rehberlik etmiştir. Ovacık Belediyesi de yerel ekonomiyi canlandırmak ve kırsal refahı arttırmaya dönük sosyal politikalar uygulamak için Ovacık Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'nin kurulmasına öncülük etmiştir. Bu ilçe belediye başkanları tüm Türkiye'de bilinir ve tanınır olmuştur. İkisi de sonraki yerel seçimlerde kendi bölgelerinde ilçe belediye başkanlığından il belediye başkanlığına terfi etmiştir.

Belediyeler ve kooperatifler arasında kurulan iş birlikleri tarımsal üretimin sınırlı ölçeklerde de olsa planlanması ve yönetilmesini sağlamaktadır. Devlet yerine bu görevi üstlenen belediyeler yoksullukla mücadele etmek ve yerel kalkınmayı sağlamak için

kooperatifçiliği örgütlemektedir. Diğer taraftan sosyal girişimcilik konusunda kooperatiflere liderlik yapmakta ve ağ kurma konusunda kırsal toplulukları desteklemektedir. Finansal kaynakları sınırlı olan bu belediyelerin yerel pazar ya da başka tedarik ağları kurarak üretici ve tüketiciyi buluşturan kısa tedarik zincirleriyle tarımsal üretimi ve kooperatifçiliği desteklemesini sosyal inovasyon olarak tanımlayabiliriz (Nizam ve Yenal, 2020). Kırdaki üreticiler ve kentteki tüketicilerin arasında kısa tedarik zincirleri kurulmasında ve bu tedarik zincirlerinde güven ve dayanışma ilişkilerinin tesis edilmesinde belediyelerin rolü etkili olmuştur (Nizam ve Yenal, 2020).

Yıldırım (2017) İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi arasında kurulan iş birliği sayesinde İzmir yerelinde küçük üreticiler, kooperatifler, büyükşehir belediyesi ve kentteki tüketiciler arasında oluşturulan yatay bir bütünleşme sayesinde alternatif bir kamusal deneyiminin yaşandığını savunmaktadır. Yıldırım (2017: 36) alternatif kamusal kavramını “sermayenin hâkimiyetinin yarattığı sorunları, bu sorunların mağdurları lehinde telafi edici biçimlerde çözmeye çalışan söz ve eylemlerin alanı” olarak tanımlanmıştır. Yıldırım’a göre İzmir’de belediyeler ve kooperatifler arasında gelişen bu model, kamu yararının gözetildiği, herkes tarafından erişilebilir kamusal hizmetlerin verildiği, değişim değeri yerine kullanım değeri temelli üretim yapıldığı bir alternatif kamusal gelişebileceğine işaret etmektedir.

Yıldırım (2019: 75) alternatif kamusal kavramıyla kooperatiflerin çiftçilerin “dar amaçlı hedefleri” için çalışan organizasyonlar yerine kamusal gücü yüksek organizasyonlara dönüştürülmesi gerektiğini savunmaktadır. Yıldırım’a göre (2019: 74) küçük çiftçilerin ürünlerine belirli bir fiyattan pazar bulma ve piyasanın düzenlenmesi gibi işlevlere sahip olan kooperatifler egemen piyasa ve rekabet işleyişini yerel mekânsal ölçeklerde sınırlamaktan öteye gidememektedir. Yerel yönetimler, tüketiciler ve kooperatifler arasında kurulan iş birliklerinin küçük çiftçiyi korumak yerine onları dönüştürmesi gerektiğini savunmaktadır. Yıldırım’ın (2019) çalışmadaki alternatif kamusal söylemi çiftçileri etken değil edilgen yapan bir toplumsal dönüşüm süreci olarak tahayyül edilir.

Kooperatifler benimsedikleri toplumsal amaç ve hedeflerle ilişkili özelliklere dayalı olarak ayrılmaktadır. Bu hedefler bazen sosyalist bazen dinsel inançlarla ilişkilidir. Bu nedenle Chayanov’a göre tek bir kooperatif hareketinden bahsedemeyiz, kooperatif hareketlerinden bahsedebiliriz. Chayanov’un da belirttiği gibi farklı sınıfsal çıkarlar söz konusuysen tek çıkarda birleşen bir kooperatifleşme anlayışının mümkün olup olmadığını sorgulamak bu noktada önemlidir. Alternatif gıda ağlarını da bir araya getiren temel malzeme çıkarılardan daha ziyade toplumsal değerlerdir. Adil, sürdürülebilir, güvenilir, egemenlik, dayanışma, iş birliği, demokrasi, özerklik ve girişimcilik gibi farklı farklı toplumsal değerler kırsal toplulukları ve kentli toplulukları bir araya getirmektedir. Bu ağlar iktidar ilişkilerinden arındırılmış ya da siyasetin konusu olmaktan çıkmış ilişkiler toplamı değildir. Alternatif bir toplumsal tahayyülün geliştirilmesi için farklı sınıfsal çıkarların herhangi bir hiyerarşik sıraya sokulmadan müzakere edildiği ve siyasetin üretildiği bir toplumsal pratik olmalıdır. Bu bağlamda bu makale kırsal toplulukların kentli topluluklar tarafından temsil edildiği değil kırsal toplulukların kendisini temsil ettiği kooperatiflerin güçlenmesi gerektiğini savunmaktadır.

6. SONUÇ

Elde edilen bulgular temelinde bu çalışma Tire Süt Kooperatifi’nin başarılı olmasını sağlayan en önemli faktörün bölgedeki süt üreticilerinin arasında bir topluluk aidiyeti yaratması olduğunu iddia etmektedir. Tire Süt Kooperatifi dikey entegrasyon mekanizmasıyla küçük üreticiye büyük ölçek ekonomilerine sahip şirketlerle rekabet şansı tanıyan bir kooperatif modelidir. Fakat toplumsal ağların geliştirilmesine dayalı bir kooperatifleşme deneyimidir. Karşılıklı yarar sağlanmasını kolaylaştıran güven ve normlara dayalı sosyal ağlarla bu kooperatifleşme deneyimi yoksullukla bireysel değil kolektif olarak savaş vermektedir (Putnam, 1995). Tire Süt Kooperatifi örneği kırsal ve kentli toplulukların

birlikte hareket etmesini mümkün kılan toplumsal değerlerin inşa sürecinin önemine işaret etmektedir.

Tire Süt Kooperatifi'nin diğer kooperatiflerle, kamu kurumlarıyla, yerel yönetimler ve kentli tüketici gruplarıyla geliştirdiği networkler paylaşım ve iş birliği kültürü geliştirerek Tire'nin kırsalında yaşayan köylülerin özgüveni arttırmış, çiftçiliğe itibar kazandırmış ve mekân duygusuna dayalı bir kültürel aidiyetin gelişmesini ve pekişmesini sağlamıştır. Topluluk aidiyetini pekiştiren pratikler sadece topluluk içindeki bağları değil kırsal topluluğun diğer topluluklarla köprü kurmasını sağlamıştır. Başarılı kooperatifleşme deneyimlerinin en belirgin ortak özellikleri güçlü bir topluluk aidiyetinin var olmasıdır (Majee ve Hoyt, 2011). Yerel bölgenin ve müştereklerin geleceği için endişe duyan bir topluluk bilincinin yaratılması bu aidiyet duygusunun yaratılmasının temelini oluşturmaktadır.

Avrupa'da çok-paydaşlı kooperatifleşme deneyimleri farklı çıkarlara sahip olan paydaşları bir araya getirmekte ve toplumsal sorunlara kolektif çözümler geliştirmekte etkili olabilmektedir (Wiskerke vd., 2003). Yoksul ve ötekileştirilmiş toplulukların güçlenmesini amaçlayan kooperatifler ekonomik kazanımlara odaklanan kooperatiflerden daha başarılı olmaktadır. Bu çalışmada topluluk, beraber çalışan/iş birliği yapan toplumsal gruplara işaret etmektedir. Bu tanım topluluğu zaten var olan geleneksel aidiyet odaklı tanımdansa deneyime dayalı daha dinamik ve politik bir anlama taşımaktadır (Wittman vd., 2011). Bu tanım alternatif kılan şey, topluluğun üyelerinin hem kır hem kentten gelip ortak bir paydada buluşabilmesidir. Topluluk kooperatifleri ve çok-paydaşlı kooperatifler sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için daha etkili çözümler üretebilmektedir (Bianchi ve Vieta, 2019). Topluluk denilen şeyin ne olduğu ve kimin buna dahil olduğu, nasıl karar verileceği iktidar ilişkilerinden bağımsız değildir. Kooperatifleşme hareketi bu nedenle daha önce hiç olmadığı kadar siyasallaşmış bir harekettir. Tire Süt Kooperatifi bir kırsal topluluğun çıkarlarını küçük üreticilik, gıda güvenliği, toplumsal barış gibi toplumsal değerler temelinde müzakere eden bir topluluk kooperatifidir.

REFERANSLAR

- Anthopoulou, T., Kaberis, N. ve Petrou, M. (2017) Aspects and Experiences of Crisis in Rural Greece. Narratives of Rural Resilience, *Journal of Rural Studies*, 52, 1–11.
- Atasagun, Y. S. (1977a) Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatifleri. İçinde: O. Arı (der), *Köy Sosyolojisi Okuma Kitabı* (s. 50-59). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul. (İlk yayınlanma tarihi 1940).
- Atasagun, Y. S. (1977b) Türkiye'de Teşkilatlı Zirai Kredi Dağıtımının Bugünkü Durumu. İçinde: O. Arı (der), *Köy Sosyolojisi Okuma Kitabı* (s. 82-115). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Bianchi, M. ve Vieta, M. (2019) Italian Community Co-operatives Responding to Economic Crisis and State Withdrawal: A New Model for Socio-Economic Development. https://asvis.it/public/asvis2/files/Italian-Community-Co-operatives-UN_paper.pdf (Erişim Tarihi, 30 Ocak 2021).
- Boratav, K. (1969) Tarımda Feodal Üretim İlişkileri, Feodal Kalıntılar ve Basit Meta Üretimi, *Emek*, 6.
- Brewster, J. (1950) Machine Process in Agriculture and Industry, *Journal of Farm Economics*, 32 (1), 69-81.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2006) Turkish Welfare Regime in Transformation, *Journal of European Social Policy*, 16 (3), 211–228.
- Chayanov, A. (1991) *The Theory of Peasant Co-operatives*. Ohio State University Press, Columbus. (İlk yayımlama tarihi 1919).
- Eskiyörük, M. (2018) Tire Beyaz Peynir ve Tire Süt Kooperatifi. İçinde: D. Nizam ve F. Tatari (der), *Türkiye'de ve Dünyada Yerel Geleneksel Peynirler* (63-68). Opus Yayınları, İstanbul.

- Fonte, M. ve Cucco, I. (2017) Cooperatives and Alternative Food Networks in Italy: The Long Road Towards a Social Economy in Agriculture, *Journal of Rural Studies*, 53, 291–302.
- Hacısalihoğlu, E. ve Şahin, Ç. E. (2018) Looking Closer to the New Cooperativism: Practices of Agricultural and Consumer Cooperatives in Turkey. İçinde Ç. E. Şahin ve A. Özsoy Özmen (der), *Current Debates in Labour Economics & Industrial Relations*, (s.75-88). IJOPEC Publication, Londra.
- Hacısüleyman, D. ve Gülbahar, B. Ş. (2019) Sürdürülebilir Bölgesel Ekonomik Kalkınmada Kooperatifçiliğın Rolü: İzmir Tire süt Modeli Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (4), 949-967.
- Goodman, D. ve Redclift, M. (1985) Capitalism, petty commodity production and the farm enterprise, *Sociologia Ruralis*, 25, 231-247.
- Guthman, J. (2008) Neoliberalism and the Making of Food Politics in California, *Geoforum*, 39, 1171–1183.
- Gürsoy, Ö. B. ve Dodurka, B. Z. (2016) *Türkiye’de Kırsal Yoksulluğın Güncel Durumu Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Politika Formu. https://spf.boun.edu.tr/sites/spf.boun.edu.tr/files/T%C3%BCrkiye%27de%20K%C4%B1rsal%20Yoksullu%C4%9Fun%20G%C3%BCncel%20Durumu%20%C3%9Czerine%20Bir%20C4%B0nceleme%20282016%29_0.pdf (Erişim tarihi, 30 Ocak 2021).
- İşık, V. ve Öztornacı, B. (2019) Tarımsal Kooperatiflerde Çalışanların İşe Bağlılıkları Üzerine Bir Araştırma: Tire Süt Kooperatifi Örneği. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 25 (2), 161-167.
- İslamoğlu, H., Güloksüz, E., Kaya, A. Y., Çavdar, A., Karakoç, U., Nizam, D. ve Yazıcı, G. (2008) TUBITAK Proje Raporu: Türkiye’de Tarımda Dönüşüm ve Küresel Piyasalarla Bütünleşme Süreçleri: (Proje No.106K137) link: <http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=3&vtadi=TPRJ&ts=1358248685&> (Erişim Tarihi: 30 Ocak 2021).
- Karadeniz, R. F. (2019) Ulusal Kooperatifler’den ‘Neoliberal Kooperatiflere’: Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Kooperatiflerin Dönüşümü. İçinde: F. S. Öngel ve U. D. Yıldırım (der), *Krizle Karşı Kooperatifler* (s.301-321). NotaBene Yayınları, İstanbul.
- Keyder, Ç. ve Yenil, Z. (2011) Agrarian Change Under Globalization: Markets and Insecurity in Turkish Agriculture, *Journal of Agrarian Change*, 11 (1), 60–86.
- Keyder, Ç. (1983) The Cycle of Sharecropping and the Consolidation of Small Peasant Ownership in Turkey, *Journal of Peasant Studies*, 10, 130–145.
- Kuş, D. (2015) Sütle Gelen Emegın Dayanışması: Tire Süt Kooperatifi. Ankara: Kalkınma Atölyesi. <http://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayınlar/KKV/VakaAnalizi/tire%20s%C3%BCt.pdf> (Erişim Tarihi, 30 Ocak 2021).
- Majee, W. ve Hoyt, A. (2011) Cooperatives and Community Development: A Perspective on the Use of Cooperatives in Development, *Journal of Community Practice*, 19(1), 48-61.
- Mumford, M. D. (2002) Social Innovation: Ten Cases From Benjamin Franklin, *Creativity Research Journal*, 14 (2), 253–266.
- Nizam, D. (2011) Coğrafi İşaretler ve Küresel Piyasalarda Yerleşen Tarım Ürünleri: Ege Pamuğu Örneği, *Praksis*, 25:87-116.
- Nizam, D. ve Yenil, Z. (2020) Seed politics in Turkey: the awakening of a landrace wheat and its prospects, *The Journal of Peasant Studies*, 47(4), 741-766.
- Onitsuka, K. ve Hoshino, S. (2018) Inter-Community Networks of Rural Leaders and Key People: Case Study on a Rural Revitalization Program in Kyoto Prefecture, Japan, *Journal of Rural Studies*, 61, 123–136.
- Putnam, R. (1995) Bowling alone: America’s declining social capital, *Journal of Democracy*, 6(1), 65–78.
- Şahin, Ç. E. (2019) Türkiye Tarımının Güncel Sorunlarının Çözümünde Kooperatifler Bir Model olabilir mi? Fırsatlar ve Handikaplar Üzerine Düşünceler. İçinde: F. S. Öngel ve U. D. Yıldırım (der), *Krizle Karşı Kooperatifler* (79-115), NotaBene Yayınları, İstanbul.

- Tökin, İ. H. (1977) Borçlanma Şekilleri ve Neticeleri. İçinde: O. Arı (der), *Köy Sosyolojisi Okuma Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 116-121. (İlk yayınlanma tarihi 1934).
- Yıldırım, U. D. (2019) Belediyeler ve Kooperatifler Ekseninde Türkiye Tarımında Alternatif Kamusal Deneyimleri Olanaklar ve Sınırlar. İçinde: F. S. Öngel ve U. D. Yıldırım (der), *Krizle Karşı Kooperatifler* (s. 25-78). NotaBene Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, U. D. (2017) Tarımda Alternatif Kamusal Olanakları ve Sınırları: İzmir Tire Süt Kooperatifi Örneği, *Meltem Dergisi*, 2, 50-67.
- Uzmay, A. ve Çınar, G. (2016) İzmir İlinde Süt Sığırcılığı Yetiştiricilerinin Destekleme Politikalarına Yönelik Tercih Hiyerarşisi; Bulanık Eşli Karşılaştırma, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 22 (2), 59-67.
- Wiskerke, J. S. C., Bock, B. B., Stuiver, M. ve Renting, H. (2003) Environmental co-operatives as a new mode of rural governance, *NJAS – Wageningen Journal of Life Sciences*, 51(1-2), 9-25.
- Wittman, H., Dennis, J. ve Pritchard, H. (2017) Beyond the market? New agrarianism and cooperative farmland access in North America, *Journal of Rural Studies*, 53, 303-316.
- Woolcock, M. ve Narayan, D. (2000) Social capital: Implications for development theory, research and policy, *World Bank Research Observer*, 15(2), 225-251.

ⁱ Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi (KASDEP) 2003-2010 yılları arasında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından tarımsal üretim yapma imkânı olmayan, süt sığırcılığı, koyunculuk ya da seracılık yaparak geçimlerini hedefleyen ve kooperatifleşerek gelirlerini arttırmaları öngören bir projedir (Gürsoy ve Dodurka, 2016).

ⁱⁱ Tire Süt Kooperatifi hem kendi markasıyla piyasaya satış yapmakta hem diğer markalara hammadde olarak süt tedarik etmeye devam etmektedir. Hacısalihioğlu ve Şahin (2018) Tire Süt Kooperatifi'nin Pınar, Sütaş ve SEK gibi özel markalara hammadde tedarik ettiğine işaret etmektedir.

ⁱⁱⁱ Araştırma yapıldığı dönemde kaydedilen rakamlardır. Araştırmanın yapıldığı 2018 yılında asgari maaş ve asgari geçim indirimi (bekar ve çocuksuz) toplamı net ücret 1603.12 TL'dir.

^{iv} Tire Süt Kooperatifi Okul Sütü ve Süt Kuzu projelerinde iş birliği geliştiren büyükşehir belediye başkanın partisi tarafından yeniden aday gösterilmesini sağlamak için tarım şölenu ismiyle bir yürüyüş düzenlenmiştir. <http://www.habertire.com/finans/eskiyoruk-miting-degil-solen-yapacagiz-h40084.html>